

РОЛЬ ДОЗВІЛЛЯ В АРХАІЧНІЙ ГРЕЦІЇ: НА ПРИКЛАДІ ТВОРІВ ГОМЕРА ТА ГЕСІОДА

Метою дослідження є реконструкція процесу становлення і формування дозвілля як культурного феномена за творами Гомера ("Іліада" та "Одіссея") і Гесіода ("Теогонія", "Роботи і дні"). **Методологія** дослідження полягає у використанні компаративного, історичного та системного методів, що дає змогу виявити передумови становлення і формування дозвілля як культурного явища; обґрунтувати його соціальну значимість у житті грека періоду архаїки. **Наукова новизна** дослідження полягає у тому, що в українській культурології вперше здійснено порівняльний аналіз творів Гомера та Гесіода у контексті висвітлення ними процесу становлення і формування дозвілля в Античній Греції доби архаїки; обґрунтовано соціальну значимість дозвілля і співвідношення дозвілля та праці у житті вільного грека; охарактеризовано специфіку "ідеального" дозвілля; розкрито змістовне наповнення "життя у дозвіллі". **Висновок.** У творах Гомера дозвілля постає як важливий показник соціального статусу, який відрізняв вільного грека від раба; дозвілля корисне сповнене полювання, різних змагань і атлетичних ігор, дозвілля, яке викликало осуд, зводилося до бенкетів, байдикування та гульотства. Твір Гесіода "Роботи і дні" є першим, у якому порушується питання співвідношення дозвілля та праці у житті селянина й дрібного землевласника; розкрито "життя у дозвіллі" як таке, що характеризується сприятливими умовами існування, радісною й легкою працею, матеріальним достатком та розвагами, легкою, як сон, смертю. Обґрунтовано передумови становлення дозвілля як культурного явища в античній Греції, серед яких: релігійний характер суспільства; змагальність грецької культури з її культом слави і культом перемоги; особиста творча активність; розуміння свободи як відсутності пригнічення людини й тотальної регламентації її поведінки.

Ключові слова: Гомер, Гесіод, дозвілля як культурне явище, "життя в дозвіллі", антична Греція, змагальність грецької культури, свобода.

Петрова Ірина Владиславівна, доктор культурології, професор, завідувача кафедри культурно-досугової діяльності Київського національного університету культури і мистецтв

Роль досуга в архаїчній Греції: на прикладі творів Гомера і Гесіода

Целью исследования является реконструкция процесса становления и формирования досуга как культурного феномена за произведениями Гомера ("Илиада" и "Одиссея") и Гесиода ("Теогония", "Работы и дни"). **Методология** исследования заключается в использовании совокупности компаративного, исторического и системного методов, что позволяет обнаружить предпосылки становления и формирования досуга как культурного явления; обосновать его социальную значимость в жизни грека периода архаики. **Научная новизна** исследования заключается в том, что в отечественной культурологии впервые осуществлен сравнительный анализ произведений Гомера и Гесиода в контексте освещения ими процесса становления и формирования досуга в Античной Греции времен архаики; обосновано социальную значимость досуга, а также соотношение досуга и работы в жизни свободного грека; охарактеризовано специфику "идеального" досуга; раскрыто содержательное наполнение "жизни в досуге". **Вывод.** В произведениях Гомера досуг раскрывается как важный показатель социального статуса, который отличает свободного грека от раба; досуг полезный наполнен охотой, различными соревнованиями и атлетическими играми, в то время, как досуг, вызывающий осуждение, сводится к пирам и бездельничанию. Произведение Гесиода "Работы и дни" впервые, в которых затрагивается вопрос соотношения досуга и труда в жизни крестьянина и мелкого землевладельца; "жизнь в досуге" характеризуется благоприятными условиями существования, радостным и легким трудом, материальным достатком и развлечениями, легкой, как сон, смертностью. Обосновано предпосылки становления досуга как культурного явления в античной Греции, среди которых: религиозный характер общества; состязательность греческой культуры с ее культом славы и культом победы; личная творческая активность; понимания свободы как отсутствия притеснения человека и тотальной регламентации ее поведения.

Ключевые слова: Гомер, Гесиод, досуг как культурное явление, "жизнь в досуге", античная Греция, соревновательность греческой культуры, свобода.

Petrova Iryna, Doctor of Culture Studies, Professor, Head of Culture and Leisure Activity Department, Kyiv National University of Culture and Arts

The role of leisure in archaic Greece: the example of the works of Homer and Hesiod

The purpose of the article lies in the reconstruction of the process of leisure founding and forming as cultural phenomena by Homer's works ("Iliad", "Odyssey") and Hesiod's works ("Teogoniya", "Works and Day"). **Methodology.** The research methodology lies in applying of the set of comparative, historical and systemic methods that allows to determine the preconditions of leisure founding and forming as cultural phenomena; to justify its social significance in the daily life of the Greeks in the archaic period. The **scientific novelty** of the research lies in that at first of study of culture was implemented the comparative analysis of Homer's and Hesiod's works in the context of its presenting of process of leisure founding and forming in the Ancient Greece of archaic period; was justified the social significance of leisure and work and leisure correlation in daily life of free Greek; was characterized the specificity of "ideal" leisure; was revealed the meaningful content of "leisure life". **Conclusion.** It was proved that Homer's works present the leisure as the important indicator of social status, which differ free Greek from the slave; the leisure is useful, full of hunting, different

competitions and athletic games, the leisure that caused damnation was reduced to feasts, idleness, and mischief. It was emphasized that "Works and Day" Hesiod's work is the first which present the questions of work and leisure correlation in daily life of peasant and small landowner; was revealed the "leisure life" as that is characterized by favorable living conditions, joyful and carefree labor, material wealth and entertainment, natural death like sleep. It was argued the preconditions of leisure founding as cultural phenomena in Ancient Greece among them are: the religious character of society; Greek culture competition with its cults of fame and victory; personal art activity; understanding of freedom as the absence of oppression of man and total regulation its behavior.

Key words: Homer, Hesiod, leisure as cultural phenomena, "leisure life", Ancient Greece, Greek culture competition, freedom.

Актуальність теми дослідження. На різних етапах розвитку людства дозвілля сприймалося не лише як важлива складова культури повсякдення, а й як потужний засіб інтеграції людей у різні спільноти, формування соціальних стереотипів та соціально-культурної ідентифікації особи, зміцнення міжособистісної й групової комунікації та регуляції людської поведінки. Неперервним був і залишається й зворотній зв'язок – соціальні, політичні та культурні процеси в суспільстві впливають на дозвіллеві практики особи, систему дозвіллевих цінностей, уявлення про "дозволене" й "заборонене", "серйозне" й "несерйозне" дозвілля.

З розвитком людства увага до природи дозвілля, його значимості, тенденцій функціонування лише зростає, залишаючи незмінною думку про те, що колискою "ідеального" дозвілля є антична Греція, зокрема погляди на дозвілля Сократа, Арістотеля, Платона, Епікура. Проте процес становлення і формування дозвілля як культурного феномена можна реконструювати й раніше – розпочинаючи з доби архаїки за текстами, які збереглися до наших днів. Адже саме в античній Греції архаїчного періоду зароджується сприйняття світу, яке обумовить відповідну ієрархію життєвих цінностей і дозвіллевих стереотипів, вплине на співвідношення свободи і необхідності у дозвіллевих практиках античної Греції.

Стан наукового дослідження. Аналіз наукової проблематики дозвілля свідчить про наявність численної кількості джерел (теоретичних праць і філософських текстів, щоденників, мемуарів, статистичних й соціологічних матеріалів, законодавчих документів, художньої літератури), присвячених становленню та функціонуванню дозвілля як теоретичної рефлексії та практики. Проте усвідомлення соціальної й культурної значимості дозвілля, ґрунтовне вивчення різних аспектів дозвіллевої проблематики, неможливі без аналізу творів Гомера "Іліада" й "Одісея" та Гесіода "Теогонія" й "Роботи і дні", у яких містяться відповіді на питання, що активно вивчаються науковою громадськістю сучасності – про сутність та функції дозвілля, його ознаки та змістове навантаження, соціальну й культурну ефективність, доцільність (недоцільність) контролю дозвіллевих практик та їх трансформацій. Тому мета нашого дослідження полягає у виявленні дозвіллевих цінностей та аналізові дозвіллевих практик, які здійснили культуротворчий вплив і на становлення античного дозвілля, і на сприйняття дозвілля як культурного явища на наступних етапах розвитку людства (на прикладі творів Гомера й Гесіода).

Виклад основного матеріалу. Процес становлення і формування дозвілля як соціально-культурного феномена можна реконструювати, розглядаючи його з VIII ст. до н. е. Такі описи дозвілля містяться, передусім, у творах Гомера ("Іліада" та "Одісея") і Гесіода ("Теогонія", "Роботи і дні"). Зокрема, привертає увагу розповідь в "Одісеї" про змученого тривалими мандрями героя поеми, який через бурю опинився на казковому острові феаків. Світлий розум феаків, мудрий і простий спосіб життя виражали мрію греків про квітучий сад, чарівну країну миру і мудрості, у якій можна було б проводити життя, сповнене блаженства. І.Тренчені-Вальдапфель наголошує, що у світі релігійних поглядів еллінів "острова блаженні", змальовані у гомерівських поемах, відігравали ту ж роль, що рай у християн [7, 44]. Прикметним, на нашу думку, є те, що у мешканців міста важливим показником, який відрізняв вільного грека від раба, було саме дозвілля, сповнене бенкетів, співів, танців і атлетичних ігор. Феаки, зазвичай, не зайняті трудовою діяльністю: "Любимо завжди ми учти з кіфарою, співи і танці // Теплі купелі, і ложе м'яке, й свіжо змінені шати", – так змальовував життя свого двору цар феаків Алкіной [5, 174].

Намагаючись розвіяти сумні думки свого гостя, господарі запрошують Одісея взяти участь у змаганнях, влаштованих феакійськими юнаками на майдані міста. На зухвалі закиди молодого чванливого Евріала, Одісей, перемігши, закликає:

Спробуйте, вийдіть і в інших ви іграх зі мною змагатись,
В чому хто серцем бажає, бо надто ж мене роздражнили.
В гонах, в борні чи в бою навкулачки – ні з ким із феаків
Я не відмовлюсь боротися, крім лише Лаодаманта [5, 172–173].

Очевидно, Гомер змалював у своїй поемі еліту грецького суспільства VIII–VII ст. до н.е., її ідеал дозвілля. У поемах Гомера відтворено особливу пристрась греків до змагань та ігор, їх прагнення слави, намагання скрізь і в усьому бути першими: "...Він мене в Трою послав і при тому наказував пильно Бути найкращим із воїв, усім перевищувати інших" [4, 110]. У житті епічних героїв випадки для спортивно-дозвіллевих практик безліч. Так, під час поминальних ігор, присвячених Патроклу, організуються спортивні змагання, що охоплюють перегони на колісницях, бій навкулачки, біг, бій зі зброєю, метання диску, змагання лучників, метання спису. Як зазначає М. Рімшнейдер, описи Гомера є чудовим свідченням спортивних інтересів греків та яскравою ілюстрацією Олімпійських ігор [6, 99]. Водночас, ця спортивно-дозвіллева діяльність не має жодного натяку на розваги, що підтверджується ґрунтов-

ним описом винагород, процедурою нагородження, поділом ігор на головні та другорядні, підкоренням чітким вимогам до їх проведення.

Первинні паростки дозвілля у формі розваг як вільної, не утилітарної діяльності, не відокремлюються від праці, воєн, сімейного життя чи релігійних практик. Так, будь-яка життєва урочистість (суспільна, сімейна, особистісна) супроводжується відповідними співами й танцями. У "Іліаді" читаємо:

Стежкою тою дівчата і хлопці, веселошів повні,
В плетених кошиках грона несли, наче мед той, солодкі.
Хлопчик, між ними йдучи, награвав на дзвонистій формінзі
І про прекрасного Ліна виспівував пісню чудову
Голосом ніжним. А ті, його співам вторуючи дружно,
Тупали в лад їм ногами, і весело всі танцювали [4, 300].

Вочевидь, поведінка учасників танку мала не довільний, а соціально впорядкований характер, дотримання якого передбачало відповідні для кожного індивіда місце та роль. Водночас, Гомер розрізняв дозвілля корисне і дозвілля, яке викликало у нього осуд. Формування відповідних правил до дозвіллевої поведінки та вимог до дозвіллевих практик вбачаємо в осуді Пріамом своїх синів, бо ж "і брехуни й танцюристи, лише в хороводах найкращі" [4, 227]; у звертанні Телемаха до Евмея, який, говорячи про женихів Пенелопи, вигукує:

Як зневажають гостей моїх, як по світлицях чудових
Наших челядниць, служебних жінок, безсоромно безчестять,
Як розливають вино і всі прощають припаси
Так безрозсудно, безтямно, без краю-кінця і без глузду" [4,240].

У працях Гесіода ("Теогонія", "Роботи і дні") вперше відображається не світ богів, героїв чи еліти, а життя сучасного Гесіода грецького селянства. Гесіод має власну ділянку землі, декілька рабів та матеріальні статки, що дозволяють йому утримувати сім'ю, позичати гроші сусіду, а також насолоджуватись прохолодним біблінським вином, проводячи дозвілля у спекотні літні дні під тінню розлогого дерева.

Життя селянства відтворене як песимістичний міф про історію людства, що охоплює періоди золотого, срібного, мідного, героїчного та залізного поколінь, кожне наступне з яких гірше за попереднє. Занепад і деградацію поет протиставляє найкращому періоду в історії людства – золотому, який був "життям у дозвіллі":

Люди жили, мов боги ті безсумні і світлі душею,
Як від тяжкого труда, так від горя далекі однако.
Старість до них не зближалась. Могучі на руки й на ноги,
Завжди на учтах вони веселились, не відавши лиха,
А помирали як сном опановані. Всяке добро їм
Дано було на пожиток. Без оранки поле родюче
Їм дарувало плодів рясоту. Лиш по власній охоті
В мирності серця робили вони, на всі блага багаті,
Власники стад незліченних, подібні до сонму безсмертних [3, 119].

Та безупинний регрес людства призвів до поступової втрати тих благ, які забезпечують людині дозвілля. Зрозуміло, що найважча доля випала п'ятому, залізному поколінню людей, представником якого вважає себе і поет [3, С. 120]. Серед життєвих цінностей Гесіода – не лише робота, турбота про сім'ю, а й можливість провести дозвілля за власним бажанням. Дозвілля дрібного землевласника – це тихий відпочинок у прохолоді дерев зі шматком хліба, м'яса, вина чи молока, або ж заняття поезією, захоплення якою дає можливість брати участь у загальногрецьких змаганнях поетів [2, 63-65].

Однак законом людського життя, який унеможливує проведення дозвілля за власним бажанням, є боротьба за існування, за виживання у морально недосконалому суспільстві, в якому "немає односторонності між батьком і сином". Головними чеснотами "маленької людини" мають бути не мрії про дозвілля, а працьовитість, господарність та бережливість. Недаремно у родоводі Гесіода серед богів, які впливають на поведінку людини, є, крім Забуття, Голоду, Вбивств, Справедливості та інших богів, Праця [2, 33]. Цікаво, що саме вона стає перешкодою для досягнення людиною добродетельності: "добродетельність від нас безсмертні боги відділили Потом рясним" [3, 121]. Тому для Гесіода важливо, щоб праця переважала над дозвіллям: "Жодна робота не чинить ганьби, лиш неробство ганебне" [3, 122], хоча у золотому віці люди праці не знали – вона з'явилась завдяки скриньці Пандори:

Перше, давно, на землі проживали людей покоління,
Жодного лиха не знавши, не знавши важкої роботи,
Ані хвороб неприємних, що людям загибель приносять [3, 118–119].

І хоча багато вчених, особливо радянського часу, вважали, що, за Гесіодом, праця і справедливність є джерелами щасливого життя [7, 90], ідеалізація минулого, жаль поета з приводу втраченого блаженства, віра у справедливість богів дають підстави говорити, що він не був впевнений у рятівній місії праці. Автор поеми змальовує ідеал найкращого людського життя – сприятливі умови існування, радісна й легка праця, життя у достатку та розвагах, легка, як сон, смерть. Йдеться, власне, про "життя у дозвіллі", у якому немає примусу, необхідності працювати, вирішувати щоденні проблеми.

На нашу думку, "Роботи і дні" Гесіода можна вважати першим твором, у якому йдеться про цінність дозвілля, про співвідношення дозвілля та праці. Поема "Роботи і дні" – це спроба системно усвідомити світ і життя, цінності вільного часу та праці з погляду вільного землевласника, який обробляє свою ділянку землі, мріючи про дозвілля і відпочинок. Ідеалом людського життя є (за Гесіодом) "життя у дозвіллі", що передбачає сприятливі умови існування, радісну й легку працю, життя в достатку й розвагах, легку, як сон, смерть.

Висновок. Архаїчній Греції не притаманні сучасні уявлення про дозвілля як автономне явище, адже усі дії індивіда було суспільно регламентовано. Вільні години чи дні, не зайняті роботою, майже повністю поглиналися ритуалами та обрядами, під час виконання яких можливість індивідуального вибору були доволі обмежені. Тобто, вже з моменту зародження, дозвілля, впливаючи на певні цінності, зразки поведінки та норми суспільної регламентації, містило у собі ознаки соціального інституту, внаслідок чого соціальна диференціація архаїчного суспільства зумовила нерівномірний розподіл дозвіллевих цінностей.

Греки архаїчної доби вважали дозвілля одним із найважливіших привілеїв життя, ознакою високого соціального статусу. Основними дозвіллевими практиками еліти архаїчного грецького суспільства були бенкети, співи і танці, атлетичні змагання. Дозвіллеві практики спрямовувалися на налагодження й зміцнення комунікативних зв'язків у межах певної соціальної групи, соціальне єднання, а також на демонстрацію здібностей у силі, хоробрості й гнучкості. Водночас і Гомером, і Гесіодом наголошувалося на тому, що дозвілля може характеризуватись некоректною поведінкою, містити соціальну небезпеку, руйнувати життя людини.

Різновиди дозвіллевих практик, відображених у творах Гомера і Гесіода, набувши глибокого суспільного та культурно-політичного значення, отримують розвиток у грецьких полісах, слугуючи потужним засобом взаємозв'язку давньогрецького суспільства.

Література

1. Гесіод. Теогонія / Гесіод // Эллінские поэты VII–III вв. до н. э. Эпос. Элегия. Ямбы. Мелика / пер. В. Вересаева ; отв. ред. М. Л. Гаспаров. – М. : Ладомир, 1999. – С. 29-50.
2. Гесіод. Труды и дни / Гесіод // Эллінские поэты VII–III вв. до н. э. Эпос. Элегия. Ямбы. Мелика / пер. В. Вересаева ; отв. ред. М. Л. Гаспаров. – М. : Ладомир, 1999. – С. 50-68.
3. Гесіод. Роботи і дні / Гесіод // Антична література : хрестоматія / [упоряд. О. І. Білецький]. – 2-ге вид. – К. : Рад. школа, 1968. – С. 116-124.
4. Гомер. Іліада / Гомер // пер. із старогрец. Б. Тена ; [передм. А. Білецького] ; Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Х. : Фоліо, 2006. – 412, [2] с. – (Бібліотека світової літератури).
5. Гомер. Одиссея / Гомер // пер. із старогрецької, примітки, словник імен і назв Б. Тена ; передмова К. С. Забарилла. – Х. : Фоліо, 2004. – 574 с. – (Бібліотека світової літератури).
6. Лосев А.Ф. Гесіод / Лосев А.Ф., Тахо-Годи А.А. и др. // Античная литература: Учебник для высшей школы. / Под ред. А.А. Тахо-Годи. – 5-е изд., дораб. – М.: ЧеРо, 1997. – С.65-69.
7. Римшнейдер М. От Олимпии до Ниневии во времени Гомера / М.Римшнейдер // Пер. с нем. – М. : "Наука", 1977. – 165 с.
8. Тренчени-Вальдапфель И. Гомер и Гесіод / И. Тренчени-Вальдапфель ; пер. с венгер ; под ред. В. И. Авдиева. – М. : Издательство иностранной литературы, 1956. – 120 с.

References

1. Gesiod. (1999). Theogony. In Gesiod, Hellenic writers of 7-3rd century BC. Epos. Elegy. Lambis. Melikika (pp. 29-50). M.: Lodomir [in Russian].
2. Gesiod. (1999). Works and day. In Gesiod, Hellenic writers of 7-3rd century BC. Epos. Elegy. Lambis. Melikika (pp. 50-68). M.: Lodomir [in Russian].
3. Gesiod. (1968). Works and day. In Gesiod, Ancient literature: chrestomathy (pp. 116-124). Kyiv, K: Soviet School [in Ukrainian].
4. Homer. (2006). Iliada. Kharkiv, Kh: Taras Shevchenko Institute of Literature of Ukraine National Academy of Science, Folio [in Ukrainian].
5. Homer. (2004). Odisseya. Kharkiv, Kh: Folio [in Ukrainian].
6. Losev, A. F. (1997). Gesiod. In A. F. Losev & A. A. Takho-Godi (Eds.) Ancient literature: Manual for High School (pp. 65-69). Moscow, M: CheRo [in Russian].
7. Rimshneyder, M. (1977). From Olympia to Nineveh during the Homer years. Moscow, M: Nauka [in Russian].
8. Trencheni-Valdapfel, I. (1956). Homer & Gesiod. Moscow, M: Foreign Literature Publishing [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 5.10.2017 р.